

Koningen en burgerdeugd.

Het ontstaan van de Orde van Oranje-Nassau

1. Een koning van Cocanje

In Nederland is de overheid tamelijk terughoudend met eerbetoon aan verdienstelijke landgenoten. Dat is niet onbegrijpelijk. De waarde van het huldeblijk moet beschermd - wanneer namens vorst en vaderland verleende eerbewijzen te algemeen worden, verliezen ze hun aanzien en hebben ze geen zin meer. Van oudsher hebben regeerders dit standpunt uitgedragen - en niet alleen in Nederland. Maar in dit land was dit nooit het enige motief. Afkeer van ijdelheid, bestrijding van ijdelheid, bij voorkeur uit naam van de bijbel, speelde hier een zeker zo belangrijke rol. In de negentiende eeuw baseerde menig geleerde, politicus of schrijver zijn verzet tegen toekenning van decoraties en zeker tegen uitbreiding daarvan in de eerste plaats op dit morele bezwaar. Het waren doorgaans deftige, christelijke lieden die zich met hun waarschuwingen en protesten plaatsten in een oude anti-aristocratische traditie. Soms bevond zich onder hen een scherpschutter, iemand die zijn tijdgenoten pijnlijk in hun zwakheden wist te raken. Zo iemand was P.A. de Génestet, die als 20-jarige theologiestudent in 1849 met zijn lange gedicht *De Sint-Nikolaasavond* (1) de vaderlandse burgerij een fraaie spiegel voorhield.

Deze 'Amsterdamsche vertelling' was een satire op de zelfgenoegzaamheid en geboorneerdheid van de *bourgeois satisfait* in het algemeen en diens gebrand zijn op decoraties in het bijzonder. Tegelijk laat het gedicht zich lezen als een hekeling van het te ruimhartig uitdelen van lintjes. In het befaamde vers over de 'koning van Cocanje' is sprake van een goedige vorst die veel van zijn volk houdt 'en nog meer van - champanje' en zijn kanselier Floor, tevens hofnar, die samen op pad gaan om uitvoering te geven aan 's konings voorneemen: 'Ik wil al mijn vrindjens met lintjens versieren'. De zak met linten en kruisjes die 'Floor' op zijn rug draagt, scheurt, en wanneer koning en kanselier dit goed en wel in de gaten krijgen, is de zak leeg en loopt bijna de gehele mannelijke bevolking van Cocanje met een

ridderorde op de revers. Het verhaal eindigt: 'Nu ligt alles stil in het land van Cocanje,/Al prijken er velen met lintjes en franje!'. In dit vers maakt De Génestet allereerst de Brustschmerz van de hoofdstedelijke 'Mijnheer' uit de vertelling bespottelijk. Maar tegelijk klaagt hij regeerders aan die door favoritisme en zucht naar populariteit de ridderorden verlagen en onderdanen in verkeerde behoeften bevredigen. Want ijdelheid strelen is de duivel verzoeken, zo blijkt uit ongeveer alle regels van het gedicht. De Génestet liet in zijn gedicht op heel letterlijke wijze zien hoe orden in 'strooiorden' konden verkeren. Met deze spot vertolkte hij dus oude bedenkingen, die echter met de troonsbestijging van koning Willem II opnieuw inhoud gekregen hadden. Niet alleen dat deze monarch een veel royaler gebruik van de 'staatsorden', de Militaire Willems-Orde en de Orde van de Nederlandse Leeuw, maakte dan zijn voorganger (2), hij creëerde ook, en wel als groothertog van Luxemburg, een nieuwe ridderorde, de Orde van de Eikenkroon, waarmee hij veelvuldig Nederlandse onderdanen vereerde. Langzamerhand ontstond een situatie waarin het spreken over strooiorden steeds minder op een gevreesde toekomst als wel op een betreurde werkelijkheid betrekking had. Tijdens het bewind van koning Willem III werd dan wel iets minder uitbundig gedecoreerd, het gebruik van de Luxemburgse Orde van de Eikenkroon bleef kritiek oproepen. Dit nam niet weg dat deze orde zich gaandeweg tot een onmisbaar onderdeel van het Nederlandse decoratiestelsel ontwikkelde, zoals bleek toen na het overlijden van de koning een nieuwe orde in het leven geroepen werd, vooral om het 'gat' dat door het gelijktijdige wegvallen van de Eikenkroon ontstaan was, te dichten.

In 1874 had de schrijver van een brochure getiteld 'Iets over Nederlandsche en Luxemburgsche ridderorden' al vermoed dat een nieuwe orde de nodige tegenstand zou ontmoeten: 'Het is in de laatste jaren bij eene zekere partij in den lande gebruikelijk geworden, de waarde van Ridderorden geheel weg te redeneeren, en er zijn zelfs reeds enkele stemmen opgegaan vóór afschaffing van de bestaande Orden. Voor hen die zóó denken zal natuurlijk het voorstel, om het getal der Orden te vermeerderen, een daad van een waanzinnigen reactionnair schijnen' (Couvée 1874: p.16). Inderdaad waren bij de presentatie van dergelijke plannen na de dood van Willem III de kritische geluiden weer niet van de lucht. Mr. L.W.C. Keuchenius verklaarde zich in de Tweede Kamer een tegenstander van uitbreiding van het aantal orden omdat, zo zei hij, 'ik stellig overtuigd ben dat de vermeerdering van haar getal niet strekt tot zedelijke verheffing van een

volk, maar integendeel ijdelheid en eigenwaan begunstigt' (Van Zelm van Eldik 1985: p.76). Zijn collega Mr. H. Goeman Borgesius tekende eveneens protest aan. '(Z)al er geen tijd komen', vroeg hij de Kamer, 'waarin men ons zal uitlachen, dat wij in 1892, in plaats van een einde te maken aan het ijdelheidsspel, nog een nieuwe orde met vijf klassen hebben ingesteld?' Hij zag één lichtpuntje: 'het eenige voordeel van dit wetsontwerp is hierin gelegen, dat, de dwaasheid der ridderorden, hoe algemeen men ze maakt, ook des te schielijker haar einde nabij zal zijn' (ibid: p.77). Ondanks deze protesten werd het wetsvoorstel aangenomen, in de Tweede Kamer met 52 stemmen voor en 28 tegen en in de Eerste Kamer met 35 stemmen voor en 6 tegen. Op 4 april 1892 ging de Orde van Oranje-Nassau als nieuwe Nederlandse staatsorde haar eerste levensjaar in.

Het is om verschillende redenen de moeite waard dieper in te gaan op de totstandkoming van deze orde. Vanwaar haar noodzakelijkheid? Waarom kon men het niet stellen zonder een vervanger van de controversiële Orde van de Eikenkroon? En waarom werd juist gekozen voor deze oplossing en geen andere, zoals een herziening van de Orde van de Nederlandse Leeuw? In dit stuk zal ik laten zien dat een complex van dynastieke, politieke en meer algemene maatschappelijke ontwikkelingen tot het ontstaan van de Orde van Oranje-Nassau geleid heeft. Deze ontwikkelingen zou men tot op zekere hoogte als typerend kunnen beschouwen voor machtsverschuivingen die zich ook in andere samenlevingen dan de Nederlandse in de negentiende eeuw voordeden. De verhoudingen tussen koning, parlement, burgerij en 'volk' veranderden en daarmee veranderden opvattingen over de inrichting van het nationale 'ordewezen'. De druk om ook in de lagere regionen van de samenleving onderscheidingen te verlenen werd steeds sterker, wat handhaving van het zuinigheids-adagium tenslotte onmogelijk maakte. Dit betekende niet dat de hoogsten in den lande aan deze ontwikkeling geen bijdrage leverden. De negentiende-eeuwse Oranjevorsten werkten, zoals gezegd, van harte mee aan het op ruimere schaal toekennen van onderscheidingen. Wat dat betreft had De Génestet de werkelijkheid tamelijk nauwkeurig beschreven. De 'democratisering' van de ridderorden die zij op deze wijze stimuleerden, werd hen in hogere burgerlijke kringen niet algemeen in dank afgenomen: het waren immers meestal deftige lieden die waarschuwend over 'ijdelheid der ijdelheden' spraken wanneer het ging om verruiming van het decoratiebeleid. Oranje had van oudsher een inniger band met de lagere standen, ook dat speelde een rol bij het decoreren in de vorige eeuw.

2. Onderscheidingen van de koning-groothertog

De verjaardag van koning Willem II was op 6 december: onder zijn regering viel de uitreiking van de koninklijke onderscheidingen dus samen met Sinterklaas. De koning had de naam een goedaardig man te zijn en een van zijn belangrijkste ministers heette Floris van Hall - tijdgenoten zullen weinig moeite gehad hebben met het ontdekken van de politieke kritiek in De Génestets St. Nikolaasavond. De auteur had trouwens allerm minst gepoogd te verhullen dat hij het hier en nu op het oog had: het verhaal speelt in Amsterdam in 1847 en 1848, de opgeblazen 'Mijnheer' is Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw en wordt aan het eind tot zijn onuitsprekelijke vreugde begiftigd met het commandeurskruis van de Eikenkroon (3). Met de naam 'Cocanje' verwees hij naar een in het politiek oppositionele milieu bekend begrip. Zo had in 1845 het oppositie-blad Wespen een tirade afgedrukt tegen de wijze waarop de regering steun trachtte te verwerven voor haar beleid, met daarin de volgende passage:

'Ministers hebben alom die mastboomen opgerigt, die men met de naam van "mats de cocaine" heeft bestempeld. Boven, in den kruin (4), hangen ridderorden, van af het grootkruis tot aan het broederlint van de Leeuwenorde; posten van allerlei aard, van af het lidmaatschap van den Staatsraad tot aan het ontvangerschap eener kleine gemeente. Zakken met geld ontbreken er niet; beloften en toezeggingen hangen daar bij de vleet. Zelfs ministeriële portefeuilles ziet men in den hoogsten top, om eergierige klimmers op te wekken. - En wat doet nu het Nederlandsche volk? Gaat het met minachting die ministeriële mastboomen voorbij? Drijft het de spot met de ongeschikte klimmers, die, ter halven wege genaderd, weder naar beneden glijden? Wendt het zijne oogen af, met een gevoel van verontwaardiging, van hen, die tot den kruin geklommen zijn, en die daár, tot loon hunner behendigheid, eer en voordeel behalen, die het loon moeten zijn van verdiensten en van bekwaamheid? Denkt het aan de zeden der vaderen, die door eigen kracht, die door eigene ontwikkeling, Nederland groot maakten? Helaas! neen! De Nederlanders, van wat rang of stand zij ook wezen mogen, verdringen zich aan de voet der ministeriële mastboomen. Zij vertrappen elkan- der, om tot den stam te geraken, ten einde zij beproeven mogen, of er ook kans voor hen is, om in den top te klimmen, en daarbij verzuimen zij alle edele en betere bezigheden; zij verontachtzamen hunne zelfstandigheid en hunne dierbaarste belangen; zij zijn slaven geworden hunner dwazer

begeerlijkheid, om posten, linten, en eeretitels te verkrijgen; (...) dezulken, die zich aan den voet van de *mats de cocagne*, door Van Hall en zijne collega's opgerigt, verdringen; die hunne vaderlandsche beginselen hebben vaarwel gezegd, en (die) zich hebben verlaagd tot aanbidders van het *Gouden Kalf*.' (J.H. van den Bosch z.j.: p.5).

Ook de auteur van de *Physiologie van den Haag bekeken door een' Buitenman* had één jaar daarvoor, in 1844, de vrijgevigheid van de koning reeds op de hak genomen 'want waarlijk men is verbaasd, wanneer men dat aantal ridders ziet waarvan ons landje wemelt. Men komt als van zelve tot dit besluit: of wij zijn bijzonder gezegend met uitstekende menschen: of de ridderorde die de borst van zoo velen versiert, getuigt van diensten, niet van verdiensten' (ibid.: pp.3-4). Deze laatste honende opmerking suggereerde natuurlijk iets duisters over de aard van het dienstbetoon. Het is niet waarschijnlijk dat de schrijver bedoelde dat het bewijzen van diensten aan vorst en vaderland géén reden voor decoratie is, dat de brave burger voor trouwe plichtsvervulling géén lint hoeft te hebben. Het ging hem om een bepaald soort diensten die, zo suggereerde hij, de koning aldus afkocht (5). Dat de herinnering aan dit decoratiebeleid nog lang bewaard zou blijven, bewees F. Nagtglas in zijn verhandeling over *Wat het was en wat het werd* uit 1894. 'De Orde van den Nederlandschen Leeuw', schreef hij over deze jaren, 'werd met kwistige hand rondgedeeld en er is een tijd geweest, dat het lintje een onmisbaar toevoegsel scheen op den fijnen zwarten rok van een deftig man in staats- of kerkdienst. Vooral gulhartige Willem II was daarmede vrijgevig, en op zijn verjaardag ontving menigeen zulk een St. Nicolaas-geschenk, waarvoor hij de aanleiding nauwelijks kon vermoeden. De gewoonte om diplomaten met ridderorden te versieren, en deze te gebruiken als een koninklijke fooi, heeft de waarde eener instelling doen dalen, welke spaarzaam en zonder aanzien des persoons aangewend, zeer nuttig had kunnen zijn.' (ibid.: p.3).

De kritiek betrof echter niet alleen het uitdelen van 'Leeuwen'. In even grote mate, zo niet meer gold zij ook de benoemingen in de Orde van de Eikenkroon: gaandeweg gingen die steeds meer bezwaren oproepen. Al tijdens het bewind van Willem II werd tegen het gebruik van speciaal deze orde openlijk geprotesteerd. In de *Politieke Bijdragen tot de Geschiedenis des Vaderlands in het jaar 1848* werd naar aanleiding van de voorgenomen grondwetswijziging gewezen op '(...) een vastkleeven aan oude verkeerdheden (...) die men met grond

meende te kunnen verwachten dat opgeruimd zouden zijn. Daar is dat uitdeelen van de Luxemburgsche Orde van de Eikenkroon, - die, buiten de Grondwet (art. 63) om, in Nederland binnen gesmokkelde Ridderorde, wier rangen en graden zoo zonderling om en door die der beide Nederlandsche orden heenzweven - aan Nederlandsche burgers, die niets met Luxemburg te maken hebben'. Aan actuele voorbeelden geen gebrek, aldus de auteur: 'Of is het niet onbegrijpelijk, dat de Groothertog van Luxemburg den Directeur en twee Commissarissen van Politie te Amsterdam, na het stillen van een oproer aldaar, benoemt tot Commandeur en tot Ridders zijner Orde, terwijl de Koning der Nederlanden, als zoodanig, zich onbetuigd laat? Moest zijn Ministerie hem hierin niet beter raden?' (ibid.: p.6). Dit bezwaar zou de volgende decennia ettelijke keren herhaald worden en dat was gezien de veranderende staatkundige en maatschappelijke verhoudingen ook niet zo verwonderlijk.

3. Staatsorden versus monarchale orden

De Orde van de Nederlandse Leeuw verschilde fundamenteel van die van de Eikenkroon. De 'Leeuw' was een Nederlandse staatsorde, de Eikenkroon was dat niet. Deze creatie van koning Willem II viel te beschouwen als een monarchale orde zoals die in de zeventiende en achttiende eeuw veel door absolute vorsten waren ingesteld. Deze orden stonden exclusief ter beschikking van de vorst, waren in zekere zin diens privé-eigendom, over het gebruik waarvan hij geen verantwoording hoefde af te leggen. Tot aan de Franse Revolutie waren zulke huis- en hoforden identiek aan wat later 'staatsorden' zouden gaan heten. Daarna groeiden beide steeds verder uiteen. Absolute monarchieën werden constitutionele monarchieën en dit hield in dat ook het benoemen in ridderorden van het koninkrijk aan parlementaire controle onderworpen werd. Voor benoemingen in de Nederlandse Leeuw was van meet af aan het ministeriële contraseign vereist en deze handtekening symboliseerde om zo te zeggen de overwinning op de willekeur van het ancien régime. Na de afscheiding van België was echter een staatkundig nogal merkwaardige figuur ontstaan doordat de koning van Nederland door de grote mogendheden het Duitstalige deel van het groothertogdom Luxemburg toegewezen had gekregen (6). Door dit besluit was Nederland onder de kroon van Oranje verbonden geraakt met een vorstendom waar het ancien régime nog lang niet in alle opzichten tot het verleden behoorde.

Weliswaar was in 1815 de Grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden eveneens op het hertogdom - van toen af groothertogdom - van toepassing verklaard, maar aan deze stand van zaken kwam vijftien jaar later, ten gevolge van de opstand in de Zuidelijke Nederlanden, een einde. In december 1830 besloot koning Willem I dat Luxemburg in het vervolg afzonderlijk, los van het Koninkrijk der Nederlanden geregeerd zou worden. De eerste eigen grondwet kreeg Luxemburg in 1841 en daarin was op het vlak van de ridderorden niets geregeld. Een grondwetswijziging in 1848 bracht hierin geen verandering en in 1856 plaatste een wijziging van de Luxemburgse grondwet het decoreren zelfs uitdrukkelijk buiten de ministeriële verantwoordelijkheid (Van Zelm van Eldik 1985: pp.30- 31). De koning-groothertog werd pas bij een vierde grondwetsherziening in 1868 gedwongen benoemingen van Luxemburgers in Luxemburgse orden te laten plaatsvinden op voordracht van de Luxemburgse ministers, maar wat betreft 'vreemdelingen' hield hij zijn handen volstrekt vrij en kon hij decoreren wie hij maar wilde, buiten iedere minister om - een vrijheid waar Willem III dankbaar gebruik van maakte.

De personele unie tussen beide landen mocht staatsrechtelijk gewrongen zijn, voor de koning schiep deze constructie de mogelijkheid om bepaalde autocratische tradities voort te zetten. Met name voor een vorst als Willem III, die veel moeite had met de nieuwe politieke werkelijkheid van na 1848, was het heel belangrijk op bepaalde gebieden onverkort zijn koninklijke prerogatieven te kunnen uitoefenen (7). De verlening van decoraties lag hem bijzonder na aan het hart. Het viel dan ook als een gelukkige omstandigheid te beschouwen dat hij als groothertog van Luxemburg de vrije beschikking over 'eigen' ridderorden bleef houden. Ook de Nederlandse ministers onderkenden dit belang en gunden hem dit restje pre-constitutioneel koningschap. Deze toegeeflijkheid ging echter gepaard met een tot op zekere hoogte strijd bare houding als het ging om de staatsorden van het Koninkrijk der Nederlanden.

Al snel na de invoering van de Grondwet van 1848 hadden zich problemen voorgedaan rond het toekennen van koninklijke onderscheidingen. Koning Willem III wilde zich het recht voorbehouden om in bepaalde omstandigheden spontaan te decoreren ('Meneer, ik decoreer U!'), maar daartegen maakten de ministers met een beroep op de grondwet bezwaar. Op 13 augustus 1850 bepaalde de minister-raad 'om, indien van het doen van benoemingen in de Ridderorden de rede mogt zijn, alsdan aan Z.M. in overweging te geven, om in den

regel te willen afwachten de voordragten der Ministers, of zoo de Koning vermeent bij uitzondering die onderscheiding aan eenig persoon te moeten toekennen, alsdan vertrouwelijk in te winnen het advies van den betrokken Minister, alvorens Z.M. deswege haar gevoelens vestige.' (De Vries 1951: p.108). De koning trok zich hiervan echter weinig aan, tot ergernis van zijn ministers. Na veel moeilijkheden bracht het ministerie Van Hall-Van Reenen (1853-'56) de koning uiteindelijk tot de toezegging op dit punt niet langer *motu proprio* te handelen. Maar met de Eikenkroon en de Gouden Leeuw van Nassau, een door de koning samen met de hertog van Nassau in 1858 ingestelde en zeer exclusieve huisorde, kon de koning blijven handelen zoals het hem behaagde - dit konden - én wilden blijkbaar - zijn Nederlandse ministers hem niet verbieden (ibid.) (8).

Het is echter heel goed mogelijk dat sommige latere ministers dit tóch liever verboden hadden, want Willem III maakte van zijn Luxemburgse onderscheidingen gebruik op een wijze die allerm minst politiek neutraal was. Benoemingen hadden regelmatig een uitgesproken 'partijdig' karakter. Hoezeer dit ook tegen de geest van de nieuwe grondwet inging, de koning bleef op deze wijze zijn politieke opvattingen en voorkeuren kenbaar maken. De lintjesregen die hij in 1853 in Utrecht over de gelederen van de April-beweging had laten neerkomen, was hier een sterk voorbeeld van geweest (Boogman 1978: p.139). Dat de koning zo nadrukkelijk zijn sympathie voor de 'groot-protestantse' zaak onderstreept had, was hoog opgenomen door zijn ministers en had de noodzaak van afspraken op dit vlak nog eens scherp onder ogen gebracht. Maar ook toen die gemaakt waren bleef de koning bij gelegenheid zijn afkeuring van het ministerieel beleid via Eikenkroon en - minder vaak - Gouden Leeuw tot uiting brengen, wat tot op zekere hoogte tekenend was voor de wrijvingen die de overgang van een monarchaal bewind naar een parlementair democratisch stelsel teweegbracht. Zo nam hij in de jaren zeventig publiekelijk stelling in de strijd over de te volgen militaire strategie in de Atjeh-oorlog. De twee voornaamste denkrichtingen werden gesymboliseerd door enerzijds generaal Van Swieten en anderzijds generaal Verspyck. De laatste was voorstander van een veel intensievere, hardere en voor alles meer militaire aanpak, terwijl de eerste een iets milder benadering voorstond en een oplossing niet uitsluitend in termen van meer militair geweld zag. 'De hoogste militair in den lande', aldus Van 't Veer, 'trok getrouw aan zijn anti-liberale opvattingen, sterk de partij van Verspyck. Op 15 april 1877 had de koning daarvan voor het eerst openlijk blijk gegeven door tijdens een

diner te Amsterdam voor alle officieren in Nederland die een Atjeh-medaille droegen, aan Verspyck het grootkruis in de huisorde de Gouden Leeuw van Nassau uit te reiken en niet aan de eveneens aanwezige Van Swieten. In 1878 benoemde hij Verspyck zelfs tot adjudant-generaal en grootofficier van het Huis des Konings, een functie die de generaal ook nog onder koningin Emma en koningin Wilhelmina vervulde. In 1881 werd hij zelfs in de adelstand verheven. Bij de begrafenis van Van Swieten, de enige drager van het grootkruis der Militaire Willemsorde, liet Willem III zich in 1888 niet eens vertegenwoordigen.' (1969: pp.131-132) (9).

De koning achtte zichzelf in militaire aangelegenheden bij uitstek deskundig. Het leger was van jongs af aan een grote liefde geweest en na zijn troonsbestijging was dit enthousiasme niet verflauwd. Bij de mobilisatie van 1870 leidde dit verschillende malen tot incidenten, omdat de koning te pas en te onpas bij legeroefeningen acte de présence gaf en soms persoonlijk aan deze exercities leiding wilde geven (Duyverman 1987: p.189). Voor de legerleiding werd deze belasting na verloop van tijd zo hinderlijk dat zij na overleg met de regering opdracht gaf om in het vervolg bij het onaangekondigd verschijnen van de vorstelijke legerliefhebber hem niet met de gebruikelijke eerbewijzen te verwelkomen, eventuele bevelen tot gevangenneming te negeren en gewoon verder te gaan met de aan de orde zijnde bezigheden. Dit veroorzaakte natuurlijk hevige verontwaardiging bij de koning en verschillende dienstdoende commandanten werden het slachtoffer van zijn fameuze woedeuitbarstingen. Sommige hoge officieren werden door de koning zodanig beledigd ('Wat doe je hier, wil je wel eens maken dat je wegkomt'; 'Waar is je strafregister? Als er niets op staat, zal ik er iets op zetten') dat zij naar de minister van Oorlog stapten. Voor hen volgde er spoedig een benoeming tot Commandeur in de Orde van de Eikenkroon als genoegdoening, 'de gebruikelijke pleister', zoals Duyverman het uitdrukt (1987: pp.190-191).

Zo woest als de koning kon opstuiven, zo berouwvol en verzoenend was hij eveneens. Ook tegenover ministers met wie hij een conflict had gehad. Onder hen had menigeen zijn Eikenkroon mede te danken aan het cholerische temperament van de vorst, die hen bij een meningsverschil soms bulderend letterlijk de hoek van de kamer indreef (10). Wanneer hij na een driftaanval tot bezinning gekomen was, voelde hij niet zelden de behoefte iets goed te maken en daartoe waren onderscheidingen of bevorderingen uitgelezen middelen. Ministers wilde hij ook nog wel eens uit tevredenheid over bewezen

diensten - zoals het met succes in de Kamers verdedigen van een door hem gesteund wetsvoorstel - met een commandeurs- of grootkruis vereren (11). Hij bleef echter altijd onvoorspelbaar in zijn beslissingen rond eerbewijzen en dat gold niet alleen voor de Eikenkroon, maar ook voor de Nederlandse Leeuw. Het kwam herhaaldelijk voor dat de koning niet wilde meewerken aan voorstellen van zijn ministers, en om redenen die hen niet altijd even duidelijk waren. Willem III bleef het benoemen in de ridderorden, welke het ook waren, primair als een koninklijk recht beschouwen (12). Net als het decoreren van hem welgevallige ministers was dit typerend voor de verhoudingen tijdens zijn regering. In de politieke orde van na 1848 waren bepaald niet alle autocratische gebruiken in één klap verdwenen - er waren verschillende decennia nodig voordat het staatshoofd, de ministers en het parlement tot een 'werkbare relatie' waren gekomen.

Het decoreren van eigen ministers begon naarmate de eeuw vorderde vaker vragen op te roepen. Toen de minister van oorlog Van Mulken in 1870 het Grootkruis van de Eikenkroon aannam, werd hem dit door de vice-president van de Raad van State Mackay, zo blijkt uit diens dagboek, kwalijk genomen (Duyverman 1987: p.221). Mackay bracht de generaal onder ogen dat dit hem zijn invloed ontnam en dat hij er beter aan gedaan had een dergelijke onderscheiding niet tijdens de rit aan te nemen. Langzamerhand ontwikkelde de praktijk zich ook overeenkomstig de opvattingen van Mackay en benoemde de koning zijn ministers pas na hun aftreden in een ridderorde - een beleefdheidsgebaar dat tot op de huidige dag is blijven voortbestaan. De vorst hield echter vast aan zijn privilege om onderscheid tussen de individuele ministers te maken door sommige collega's *niet* te decoreren.

Waren de ministers, bij wie de grondwettelijke verantwoordelijkheid voor de ridderorden berustte, nu zelf gevoelig voor dit soort eerbetoon? Mémoires als van Weitzel en baron Mackay bevatten met betrekking tot deze vraag interessante passages (13), maar voor het doen van algemene uitspraken bieden ze te weinig grond. Een kenner van de materie als Van Zelm van Eldik suggereert echter dat deze gevoeligheid inderdaad zo groot was dat hierin een verklaring te vinden is voor het uitblijven van maatregelen om een einde te maken aan het belonen van Nederlandse verdiensten met Luxemburgse ridderorden. Hij wijst op de omstandigheid dat van de vijf ministers die op 22 november 1867 achter de regeringstafel zaten om vragen over deze kwestie te beantwoorden, één reeds in het bezit was van het Grootkruis van de Eikenkroon terwijl de anderen spoedig zouden

volgen (1985: pp.30/149). Het is een redenering die tegenwoordig ook nog al eens te beluisteren is als hervormingen op decoratiegebied ter sprake komen: de ministers laten alles bij het oude omdat ze daar zelf belang bij hebben (14). Van hoeveel betekenis dit motief ook zijn moge, het is niet waarschijnlijk dat de ministers van Willem III alleen om deze reden in de scheve situatie bewilligden, ondanks de noodzaak tot voorzichtigheid in verband met de 'Luxemburgse kwestie' en de daardoor ontstane internationale spanningen (15). Er waren ook andere dan persoonlijke voordelen mee gemoeid. De koning die voortdurend op aanranding van zijn koninklijke privileges bedacht was, moest ontzien worden - men had al voldoende met de vorst te stellen. Bovendien bood de volgens Van Zelm van Eldik 'stilzwijgend als tweede orde beschouwde' Eikenkroon de mogelijkheid om bepaalde verdienstelijke Nederlanders, die voor de Nederlandse Leeuw niet in aanmerking kwamen, toch een officieel huldeblijk te doen toekomen. Het betrof zeer uiteenlopende categorieën vaderlanders, mensen uit de handel, de industrie, de wetenschappen, maar ook schilders als Pieneman en letterkundigen als Jacob van Lennep (16). De betrokkenen waren, zo benadrukte men, altijd bijzonder ingenomen met dit lintje en dat was een reden temeer om de zaken maar zo te laten. Wat had er anders moeten gebeuren? Een herziening van de toelatingseisen van de Nederlandse Leeuw? Een vergroting van het aantal klassen bij deze staatsorde? Koning Willem III was een uitgesproken voorstander van deze laatste optie en op diens verzoek hadden de ministers in 1884 een wetswijziging van die strekking bij de Tweede Kamer ingediend. De heren parlementariërs stemden weliswaar in met het verbeteren van het decoratiebeleid, maar in aantasting van de Leeuw zagen zij niets. Als voornaamste argument werd opgegeven dat het aanzien en dus de exclusiviteit van de officiële civiele staatsorde gehandhaafd moest blijven (17).

Een geheel nieuwe Nederlandse staatsorde werd blijkens de stukken uit die tijd ook wel incidenteel overwogen, maar tot werkelijke initiatieven in deze richting zou het niet komen. Zolang de Orde van de Eikenkroon bestond, maakte men - waarom moeilijk doen als het makkelijk kan? - liever van deze weg gebruik, de ministers voorop, want die deden regelmatig voordrachten tot benoeming in deze Luxemburgse orde. Hoewel de Grondwet verbood om vreemde ordetekenen aan te nemen en in het Wetboek van Strafrecht van 1886 nog eens nadrukkelijk werd vastgelegd dat het hier een strafbaar feit betrof, gingen de ministers nooit zover om gelijktijdig met een voordracht een formeel *agrément* ter tekening naar de koning te sturen.

Voor deze wettelijk voorgeschreven goedkeuring, waarmee het juridische probleem uit de wereld geholpen werd, was immers een Koninklijk Besluit met ministerieel contraseign nodig. Maar het in gang zetten van deze procedure zou 'letterknechterij' geweest zijn, meent d'Artillac Brill (1951: p.88). De koning kon 'indien hij een decoratie met de linkerhand gaf, moeilijk nog eens met de rechterhand verlof verlenen om het gegevene aan te nemen', vindt ook Van Zelm van Eldik (p.30). Het was een merkwaardige maar blijkbaar niet onverdraaglijke toestand. De noodzaak om iets te ondernemen werd pas echt dringend toen koning Willem III op 23 november 1890 op het Loo overleed.

4. De noodzaak van een nieuwe ridderorde

De Salische wet belette de jonge Wilhelmina haar vader in Luxemburg op te volgen. Dit betekende het einde van de personele unie tussen Koninkrijk en Groothertogdom (18) en tevens van de beschikbaarheid van de Eikenkroon. In 1891 waren de voorbereidingen voor de instelling van een nieuwe orde reeds in volle gang, waarbij het volgens Van Zelm van Eldik voor iedereen duidelijk was dat deze 'nimmer de vrije plaats van voorheen, buiten de ministeriële verantwoordelijkheid om, (zou) verkrijgen.' (1985: p.69). Maar was het voor iedereen wel zo evident dat er zo'n nieuwe orde moest komen? Voor de heren Keuchenius en Goeman Borgesius, die we hierboven reeds ontmoet hebben, was dit geenszins het geval en ook andere kamerleden hadden hun twijfels. Uiteindelijk gingen de Staten Generaal - zij het niet geheel van harte - accoord met een nieuwe orde. Wat waren nu de argumenten die hierbij de doorslag gaven? In welke behoeften moest de nieuwe onderscheiding nu eigenlijk voorzien?

Als we afgaan op de officiële stukken waren het zowel nationale als internationale overwegingen die een nieuwe orde noodzakelijk maakten. Er moest voor buitenlanders een orde beschikbaar zijn, dat eiste het internationale diplomatieke verkeer, én er moest een orde zijn om Nederlanders mee te belonen die net niet voor een 'Leeuw' in aanmerking kwamen. Over het eerste punt bevatten de wetsontwerpen, memories van toelichting en verslagen van rapporteurs interessante mededelingen. Bij de verschillende pogingen die in het werk waren gesteld om tot herziening van de Orde van de Nederlandse Leeuw te komen - in 1840, 1865 en 1884 - was, met name door koning Willem III zelf, steeds naar voren gebracht dat het aantal klassen

waarin de orde was opgedeeld te klein was. In plaats van drie (grootkruis, commandeur en ridder) zouden er vier moeten zijn. Na de dood van de koning bleek dit standpunt door een toenemend aantal politici gedeeld te worden. In de Memorie van Toelichting op de ontwerp-wet Orde van Oranje-Nassau lezen we:

‘(...) Nog in het begin dezer eeuw was het verleenen van decoratiën veel zeldzamer dan thans, maar daar stond tegenover, dat de gewoonte medebracht om bij het sluiten van verdragen over en weder geldelijke belooningen, soms tot een aanzienlijk bedrag, te verleenen, terwijl bij het bezoek van vorstelijke personen en bij buitengewone zendingen naar vreemde Hoven toenmaals in den regel kostbare geschenken (gouden voorwerpen, dikwijls met diamanten bezet) werden toegekend. Van lieverlede raakten deze belooningen en geschenken in onbruik en werden ze vervangen door onderscheidingen in den vorm van ridderorden. Terwijl nu in andere Rijken de bestaande of nieuw ingestelde onderscheidingen, met het oog hierop, werden ingericht, deed zich de behoefte, om voor het onderhouden van goede betrekkingen met andere Mogendheden met minder beperking over zoodanige onderscheidingen te beschikken, hier te lande meer en meer gevoelen.’ (d’Artillac Brill: p.180).

De diplomatieke beleefdheden waren dus van vorm veranderd en Nederland meest mee. De in de grote Europese steden gestationeerde consuls en handelsattachés werden bijvoorbeeld steeds vaker geridderd. Dit waren lieden voor wie een decoratie tot op zekere hoogte de beloning van hun werkzaamheden vormde. Vaak waren het vreemdelingen, geen landgenoten, die met de consulaire waardigheid bekleed werden - zakenlieden, wier firma’s al langere tijd met het betreffende land betrekkingen onderhielden. Deze functie verleende status (men leze de Buddenbrooks van Thomas Mann), niet in de laatste plaats vanwege de ridderorden die er aan vast zaten, en was daarom begeerd (19). Maar omdat de Nederlandse Leeuw bij voorkeur voor Nederlanders gebruikt werd en eigenlijk te hoog was om op dit niveau te verlenen, bleven veel buitenlandse consulaire knoopsporten na het wegvallen van de Eikenkroon ongevolgd. Sommigen vonden dat een bezwaarlijke toestand, anderen hadden daar geen moeite mee.

De commissie die over het wetsontwerp rapport moest uitbrengen aan de Kamer, was op dit punt verdeeld geweest. Enkele leden waren principieel gekant tegen een nieuwe orde en staken hun afschuw van

dit ijdel bedrijf en het morele verval in de samenleving niet onder stoelen of banken: 'Ruimere gelegenheid tot toekenning van orde-teekenen zou huns inziens de afkeurenswaardige jacht op zoodanig gunstbetoon, welke tot dusverre beperkt bleef tot de hoogste kringen der maatschappij, slechts uitbreiden' (ibid.: p.182). Het is waarschijnlijk dat zij hierbij het oog hadden op de parvenu's en 'geldmannen' die in Nederland maar ook elders in Europa hun sociale positie trachtten te verstevigen door het verwerven van zoveel mogelijk statussymbolen en officiële bewijzen van respectabiliteit. In Amsterdam bijvoorbeeld werden verschillende joodse bankiers beticht van lintjesjagerij (20). Het ging om mensen die in de economische wederopbloei zeer rijk waren geworden en zich, zoals A.C. Wertheim, moeite gaven opgenomen te worden in het patricische milieu in de hoofdstad - uit dit milieu stamden dan ook de meeste verhalen over hun ijdelheid en *Streberei*, de afweer van nieuwkomers was in deze tijd bijzonder sterk (21). Deze behoefte aan eerbewijzen deed zich in de tweede helft van de vorige eeuw - de toenmalige romanliteratuur geeft hiervan vele voorbeelden - internationaal voor, en hing niet in de laatste plaats samen met een proces van economische bloei dat in Nederland pas betrekkelijk laat inzette. De Nederlandse autoriteiten deden er verstandig aan deze behoefte niet te negeren, temeer daar er soms een zeer concreet materieel belang mee gemoeid was. De voornoemde Memorie van Toelichting merkte namelijk over het ontbreken van ruimere decoratiemogelijkheden ook het volgende op:

'Is hierdoor vaak aan velen eene teleurstelling bereid, meer rechtstreeksche nadeelen heeft ook de Staat dikwijls hierdoor ondervonden. Om slechts een te noemen: menig voorwerp van kunst-, van wetenschappelijke of geschiedkundige waarde heeft hierdoor geen plaats in onze openbare verzamelingen gevonden, en niet zelden is het gebeurd, dat reizigers in onze koloniën de vruchten van hun wetenschappelijk onderzoek niet afstonden aan onze musea, doch aan die van het buitenland, omdat zij zich daar wel, doch hier niet, met een ridderorde zagen begiftigd.' (ibid.: p.180).

In 1877 was de helft van de beroemde schilderijencollectie van Pieter de Winter door nazaten voor een fortuin aan Gustave de Rothschild verkocht, terwijl tien jaar tevoren het marmeren oxaal uit de St. Jan in Den Bosch door het kerkbestuur aan Engelse kopers was overgedaan en zo waren er meer spraakmakende transacties geweest (22). Het was de tijd van Victor de Stüers en diens strijd tegen onder meer

de 'uitverkoop' van Nederlandse kunstschaten. De Vereeniging Rembrandt was in 1884 opgericht met de bedoeling hiertegen een dam op te werpen. Het groeiende nationalisme in het laatste kwart van de eeuw hield niet alleen een streven in naar uitbreiding van het koloniaal bezit, maar ook naar bescherming van cultureel erfgoed. Het toekennen van decoraties, zo dacht men, kon een belangrijke prikkel zijn om mensen ertoe te bewegen zich als weldoeners jegens het vaderland te laten boekstaven en deze gedachte koesterde men niet ten onrechte (23).

Voordat het wetsontwerp door de Kamers aangenomen werd, moest eerst nog een discussie gevoerd worden over de vraag of een nieuwe huisorde niet te prefereren was boven een nieuwe staatsorde. Het alternatief van een uitbreiding van de Orde van de Nederlandse Leeuw was ook nog wel naar voren gebracht, maar gezien het nog betrekkelijk recente afstemmen door het parlement van voorstellen in deze richting, werd deze mogelijkheid tamelijk snel terzijde geschoven (Van Zelm van Eldik: pp.69 e.v.). De regering had zich bij monde van minister van Buitenlandse Zaken Mr. G. van Tienhoven fel verzet tegen 'verwatering' van de orde en zich uitgesproken voor een nieuwe orde waarmee 'in ruimere mate dan thans het geval is' gedecoreerd kon worden. Dat dit geen nieuwe huisorde kon zijn sprak voor de regering vanzelf. Hierover had Van Tienhoven in de Kamer verklaard: 'Art. 66 der Grondwet schrijft uitdrukkelijk voor dat de instelling van een orde niet kan geschieden dan op voorstel des Konings, bij de wet. Huisorden kent onze wetgeving derhalve niet' (Handelingen 1891-1892: p.852) - een mening die werd gedeeld door de commissie van rapporteurs die overigens wel melding maakte van afwijkende opvattingen. De beide Kamers sloten zich bij de opvatting van de minister aan, maar over de huisorden was het laatste woord nog niet gezegd. Dit bleek in 1904 toen koningin Wilhelmina op eigen initiatief een nieuwe huisorde in het leven riep en er over de staatsrechtelijke positie van deze creatie toch nog steeds grote meningsverschillen bleken te bestaan (24).

Over de naamgeving van de nieuwe staatsorde waren in 1891-'92 geen grote problemen gerezen. Als concurrerende benamingen waren 'Oranje-Orde' en 'Wilhelmina-Orde' gelanceerd en ook al werd met name de laatste een aantrekkelijk alternatief geacht (25), 'Orde van Oranje-Nassau' kreeg de voorkeur, ondanks eventuele bezwaren die een vernoeming naar het vorstenhuis bij minder koningsgezinde vaderlanders kon oproepen. Dit laatste punt werd door de commissie van rapporteurs zelfs in het geheel niet genoemd. Een indicatie voor

de geringe betekenis die toenmalige politici aan deze groeperingen toekenden.

Waar nog de meeste moeilijkheden over ontstonden was de doelstelling die de nieuwe orde moest krijgen. Toen het wetsontwerp op de Orde van Oranje-Nassau op 18 juli 1891 door de regentes naar de Raad van State verstuurd was, kwam dit punt daar al snel centraal te staan. De staatsraden formuleerden - door onenigheid niet zonder moeite - een advies waarin zij te kennen gaven 'dat die onderscheiding geen eenvoudig duplicaat van den Nederlandschen Leeuw behoort te zijn, en ook niet à priori als van mindere waarde moet worden gekenmerkt, in welk geval de benaming van het doorluchtig Huis Oranje-Nassau niet passend zoude zijn' (Van Zelm van Eldik: p.72). De door de regering naar voren gebrachte toekenningsgronden leken naar het oordeel van de Raad veel te veel op die van de Nederlandse Leeuw en konden beter in meer algemene bewoordingen gesteld worden: 'Er wordt eene Orde ingesteld, strekkende ter vereerende onderscheiding van Nederlanders en vreemdelingen die zich jegens Ons en den Staat verdienstelijk hebben gemaakt'. De regering nam deze verandering slechts ten dele over. Zij hechtte er blijkbaar aan in de wet tot uitdrukking te laten komen dat met deze onderscheiding ook verdiensten beloond konden worden die niet direct het staatsbelang dienden; dit deed zij door het woordje 'maatschappij' in te voegen. Het in zijn vormgeving allerminst verfraaide wetsartikel luidde nu: 'Er wordt eene Orde ingesteld, strekkende tot vereerende onderscheiding van Nederlanders of vreemdelingen, die zich jegens Ons en den Staat of jegens de Maatschappij op bijzondere wijze hebben verdienstelijk gemaakt.' (ibid: p.73). Het was en bleef een rijkelijk vage omschrijving. Om wat voor verdiensten het nu precies ging bleef onduidelijk evenals de vraag in hoeverre het nu andere verdiensten betrof dan die welke met de Nederlandse Leeuw beloond werden. Minister van Tienhoven maakte een en ander er niet helderder op door in de Tweede Kamer te beklemtonen dat het zeker niet de bedoeling van de regering was door instelling van een nieuwe orde 'eene huldiging te verkrijgen van verdiensten van eenigszins lager gehalte dan waarvoor de Nederlandsche Leeuw bedoeld was' (Handelingen 1891-1892: p.852). Het zou onverstandig zijn, onderstreepte hij nogmaals, om wijziging aan te brengen in de statuten van deze orde, dat hadden de pogingen daartoe in het recente verleden voldoende duidelijk gemaakt. 'De regeering heeft gemeend', zo vatte hij dit standpunt samen, 'dat men bestaande instellingen, die eenmaal het burgerrecht gekregen hebben, zonder noodzakelijkheid

niet moet wijzigen, dat men liever eene nieuwe plant naast de oude moest stellen, dan nieuwe loten te enten op den ouden stam' (ibid.). En over de doelstelling van de nieuwe onderscheiding verklaarde hij: 'Tot op zekere hoogte moeten de omschrijvingen van de gevallen, waarin eene dusdanige eervolle onderscheiding verleend zal worden, wel iets op elkander lijken, maar de omschrijving, die thans wordt voorgesteld, is toch algemeener en meer omvattend dan die voor den Nederlandschen Leeuw. (...) Waar bij de wet op de instelling der orde van den Nederlandschen Leeuw meer bedoeld werd het eeren van verdiensten tegenover den Nederlandschen Staat en daarom bepaald werd dat slechts in bijzondere gevallen die orde zou kunnen worden toegekend aan vreemdelingen, kan men hier de verdiensten op meer algemeen maatschappelijk gebied op den voorgrond stellen. Vandaar dat bij de omschrijving van deze orde het terrein veel ruimer wordt gesteld, (...) (ibid.: p.853). Van een principieel verschil in toekenningsgronden was, wanneer men de minister goed beluisterde, nauwelijks sprake. De enige conclusie die aan zijn betoog verbonden kon worden, was dat beide orden vooral in de mate van exclusiviteit van elkaar zouden verschillen - en dat was ook precies wat een kamermeerderheid wilde.

Met het oog op de moeilijkheden die later op dit punt ontstonden, stelt Van Zelm van Eldik op enigszins verwijtende toon de vraag waarom de toenmalige politici niet voor een explicieter formulering kozen van het verschil - ook in rang - tussen beide orden (p.79): ze hadden kunnen weten dat ze hierdoor 'een kreupel stelsel' veroorzaakten. Hij vermoedt dat overwegingen van kiesheid hierbij een belangrijke rol speelden; toekomstige ridders moesten niet de indruk krijgen met een minderwaardige orde afgescheept te zijn. Een betreuenswaardige nalatigheid in zijn ogen: de later vaak gehekkelde verstrengeling tussen de twee staatsorden had voorkomen kunnen worden. Nu moet men er in dit verband natuurlijk voor opassen de scheppers van een instelling uit de vorige eeuw aansprakelijk te stellen voor 'ontsporingen' die deze instelling in de twintigste eeuw te zien heeft gegeven. Bovendien is het niet voor iedereen een uitgemakte zaak dat de genoemde verstrengeling tot zoveel problemen geleid heeft: als iets formeel niet volmaakt geregeld is hoeft dat nog niet te betekenen dat het in de praktijk niet goed functioneert (26).

Een opmerkelijk verschijnsel bij de nieuwe Orde van Oranje-Nassau was de zogenaamde 'zwaardenbepaling'. Deze hield in dat ook militairen in de orde benoemd konden worden. Het ordeteken had in hun geval een andere vorm: twee gekruiste zwaarden in plaats van de

gevlochten krans van laurierbladeren (27) achter het wit geëmailleerde Maltezer kruis. Sommige parlementariërs hadden tegen deze bepaling bezwaar aangetekend. Het kamerlid Van Löben Sels, een oud-militair, vond het onjuist dat militairen wegens niet-militaire verdiensten een militair opgesierde onderscheiding ontvingen. Daar zouden geen zwaarden op te herkennen moeten zijn. Militairen, zo luidde zijn redenering, moest men niet in de waan brengen dat zij een aparte kaste in de samenleving vormen. Dat deed men ook niet in het geval van bureau-ambtenaren - het idee alleen al: 'Men zou aan hen in stede van den laurierkrans twee gekruiste pennen moeten conditioneeren!' (Van Zelm van Eldik: p.76). Een door een ander kamerlid ingediend amendement met het doel de zwaardenbepaling te schrappen, haalde het echter niet. Het feit dat de tweede Nederlandse civiele staatsorde een afzonderlijke militaire 'afdeling' kreeg, tekent de plaats van het militaire element in de Nederlandse samenleving. Bij afwezigheid van burgeroorlog en strijd met andere mogendheden was de krijgsmacht steeds meer aangewezen geraakt op 'burgerlijke' beloningen voor vredelievend gedrag. Haar kazernering - althans in eigen land, in de koloniën lag de situatie anders - had een groeiende oriëntatie op civiele deugden met zich meegebracht.

Wie waren in het parlement nu de voorstanders en wie de tegenstanders van een nieuwe ridderorde? Bij de besprekingen in de Tweede Kamer profileerden de heren Goeman Borgesius en Schaepman zich als de voornaamste antagonisten. Goeman Borgesius, een fel tegenstander, vertegenwoordigde de conservatief-liberale stroming en Schaepman, die voorstander was, vertolkte de stem van het katholieke volksdeel. In hun bijdragen aan het kamerdebat brachten beiden direct en indirect hun opvattingen onder woorden over sociale mobiliteit en de erkenning daarvan. Goeman Borgesius deed dit door zich vrolijk te maken over ondergeschikten die weldra met een borst vol decoraties zouden kunnen prijken ('Ook de kleine burgerij - misschien ook wel de gezeten werkmans - zal nu aan de beurt komen. Eene nieuwe ridderorde met vijf klassen - welk eene heerlijke toekomst! (...) Als het zoover gekomen is, dat zelfs gewone hoofdonderwijzers met het ridderkruis worden begiftigd, dan wordt het zeker dringend noodig dat eene orde van mindere kwaliteit worde ingesteld'), Schaepman door te wijzen op de noodzaak om mensen aan te sporen zich te verheffen 'in onze min of meer genivelleerde maatschappij': 'En waarom zouden wij niet een weinig toon en kleur aan het leven geven, waarom zouden wij aarzelen iets te doen, vooral waar dat niet zou moeten gaan ten koste van iets anders, iets beters?

In ridderorden zit toch altijd iets wat onderscheidt, wat de mensen prikkelt om zich te verheffen boven het gewone, wat hen trekt tot het edele. Komt nu de Regeering met een voorstel als dit, (...) ik acht mij niet gerechtigd de zaak te verwerpen met te verklaren: wij leven in het jaar 1892 en zullen ons belachelijk maken door thans nog eene nieuwe ridderorde in te gaan stellen.' (Handelingen 1891-1892: pp.854-856). De regering had reeds vermoed dat van confessionele zijde steun voor de nieuwe orde te verwachten viel en had in haar wetsvoorstel ook 'het aankweken van godsdienstzin' als motief voor toekenning opgenomen. Dit inspelen op de emancipatie van katholieke en gereformeerde bevolkingsgroepen was Goeman Borgesius natuurlijk ook niet ontgaan: 'Reeds zie ik in mijne gedachten den eerwaarde, die op de vraag, waaraan hij die onderscheiding te danken heeft, ten antwoord geeft: ik ben gedecoreerd omdat ik zoo bijzonder door godsdienstzin uitmunt. Ziet de Regeering niet in, dat de godsdienst te hoog staat voor decoraties?' (ibid.: p.855). Slaagde het kamerlid met dit protest erin dit motief te doen schrappen, met zijn andere bezwaren had hij minder succes. De voorstanders kregen de meerderheid mee door steeds maar weer het belang van de nieuwe orde als 'regeringsgereedschap', als instrumentum regni te onderstrepen, dat, zoals het lid Rutgers van Rozenburg opmerkte, 'wij bij de hand moeten hebben, omdat men bij het regeeren niet altijd, noch alleen met verstandige mensen, maar ook, en niet zelden, met ijdele en kleingeestige lieden te doen krijgt, die men dan het medicijn moet ingeven, dat aan hun gestel past.' (ibid.: p.856) (28).

De rol die een andere categorie 'buitenstaanders' in de discussie speelde, verdient eveneens vermelding. In de Tweede Kamer was de vraag namelijk of de nieuwe onderscheiding ook aan vrouwen verleend zou moeten worden, eveneens voorwerp van bespreking. Het lid Keuchenius meende dat deze stap slechts de 'ijdelheid' en 'eigenwaan' van vrouwen zou opwekken, maar deze opvatting werd niet door de regering gedeeld. Minister van Tienhoven wees haar resoluut van de hand. Van uitsluiting van vrouwen kon wat hem en zijn collega's betrof 'natuurlijk' geen sprake zijn. 'Zoodanige uitsluiting zou ook niet strooken met den geest van onzen tijd, waarin ook de vrouwen zich meer en meer gaan bewegen op maatschappelijk gebied en hare werkzaamheid niet meer uitsluitend beperken tot den huiselijken kring. En waar men met deze orde inzonderheid ook maatschappelijke verdiensten wenscht te eeren, zou natuurlijk bepaalde uitsluiting van vrouwen geheel misplaatst zijn.' (ibid.: p.853). Het zegt iets over de groeiende emancipatie van vrouwen dat de

regering dergelijke verklaringen aflegde en het parlement hiermee instemde, maar toch zou in de praktijk het decoreren van vrouwen nog decennia lang een betrekkelijke zeldzaamheid blijven. Haar emancipatie moet, bijna 100 jaar na het instellen van de Orde van Oranje-Nassau, eigenlijk nog steeds in de decoratiecijfers gestalte krijgen.

5. Medailles in goud, zilver en brons

De orde van Oranje-Nassau was in vijf klassen onderverdeeld (29). Dit waren de ridderlijke 'graden'. Maar daarnaast was in 1892 ook nog een lagere onderscheiding, een eremedaille, aan de orde verbonden, in goud, zilver en brons. Het besluit hiertoe was op een procedureel niet geheel vlekkeloze wijze tot stand gekomen. In het oorspronkelijke wetsontwerp was namelijk van een eremedaille nog in het geheel geen sprake geweest. Nadat de Raad van State zich over het ontwerp had uitgesproken en dit weer in de ministerraad was teruggekomen, verschenen de medailles voor het eerst in de plannen. De ministers zagen er echter van af om de Raad van State nogmaals te consulteren en zonden het gewijzigde ontwerp naar de regentes ter aanbieding aan de Tweede Kamer. Een protest van de staatsraden bleef uit en ook in de Kamers vormde deze uitbreiding bij de besprekingen geen probleem. Het tekent het geringe belang dat dit nederige ereteken de heren politici inboezemde. In de loop van de twintigste eeuw zou hierin echter verandering komen: de medailles werden numeriek steeds belangrijker en gingen de kern van het decoratiebeleid uitmaken. Op deze omineuze ontwikkeling komen we nog terug.

De eremedailles in de Orde van Oranje-Nassau vormden een kopie van de medailles die koning Willem III in 1858 aan de Orde van de Eikenkroon had toegevoegd. Het waren onderscheidingen die nadrukkelijk bedoeld waren voor de gewone man, voor lieden van de werkende, 'nederige' stand. Qua afkomst hadden ze meer van doen met de strooipenningen die vorsten bij inhuldigingen, kroningen en andere feestelijke gelegenheden onder het volk lieten verspreiden (30) dan met de ridderorden die in vroeger tijd alleen voor de hoogste stand bestemd waren geweest. De exclusieve adelsorden van weleer waren in de loop der eeuwen toegankelijk geworden voor personen van burgerlijke afkomst en deze transformatie ging gepaard met de invoering van 'klassen' binnen de orden. In de negentiende

eeuw kreeg dit proces een vervolg met de verbinding van medailles aan de orden. Medailles waren onderscheidingsteken maar geen ordeteken: van oudsher diende het kruis als teken van de ridderlijke waardigheid. Kruis en medaille stonden voor de tegenstelling tussen ridder en burger, wat eeuwenlang een tegenstelling was geweest tussen hoog en laag. Naarmate een groter deel van de bevolking bij het ordewezen betrokken werd, nam de behoefte toe om binnen de orden het hiërarchische aspect te versterken. Voor dit doel werd de medaille gebruikt.

Een belangrijk punt was dat de ontvangers van dergelijke eremedailles formeel geen deel uitmaakten van de orden, dat wil zeggen geen lid werden van de ridderlijke gemeenschap. Zij ontvingen wel een 'lintje' maar werden niet 'geridderd'. Dit was in de vorige eeuw - en in de huidige overigens ook - een zaak waar zwaar aan getild werd. Dit bleek onder meer uit de omschrijving van de status van de 'Broeders' in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Ook dit waren dragers van een medaille, maar in tegenstelling tot die van de Eikenkroon was aan dit eremetaal bovendien een klein pensioen verbonden. Dat stempelde deze onderscheiding natuurlijk al tot een beloning voor de lagere standen; in de hogere échelons kon een dergelijke materiële ondersteuning slechts als vernederend ervaren worden. In 1815 waren deze broeders als een vierde 'klasse' aan de orde toegevoegd, maar was op voorstel van de Raad van State afgezien van de benaming 'ridder'. In haar advies aan de koning van 23 september had de raad hierover gezegd:

'En wat betreft de verdeling der Orde in differente klassen is de Raad al verder van oordeel, dat bij de (...) voorgestelde drie klassen van Ridders nog gevoeglijk een Vierde zoude kunnen toegevoegd worden, ten einde als eene belooning te verstrekken voor Lieden die zich door nuttige daden zowel als door bewijzen van zelfsoffering en blijken van Menschenliefde onderscheiden, doch welke klasse uit een ander oogpunt als de drie anderen zoude beschouwd kunnen worden, zo dat de Leden dier Klasse tot teken van onderscheiding in plaats van het Kruis aan de drie overige klassen eigen eene zilveren Medaille zouden dragen, (...): De Raad zoude dan al voorts van oordeel zijn, dat aan degenen die dit onderscheidings-teken bekomen in plaats van Ridders der Vierde Klasse de naam van Broeders der Orde van de Nederlandse Leeuw zoude kunnen gegeven worden. (...) De Leden dezer Klasse gemeenlijk uit den lageren Stand der Maatschappij zullen een uitzicht op pecunieel voordeel paren met

hun verlangen om hunne medeburgers behulpzaam te zijn en daardoor alle krachten tot redding en hulp derzelve in de gevaarlijkste ogenblikken aanwenden, en de Raad zoude dienvolgens voor elk derzelve voorstellen een jaarlijksch pensioen van f 200,- welk pensioen voor de eerste helft na hun dood door hunne weduwen zoude behouden blijven.' (d'Artillac Brill 1951: p.168).

Dit advies was opgevolgd, maar over het al dan niet tot de ridderorde behoren bleef onduidelijkheid bestaan. Dit bleek in 1883 toen de regering een poging in het werk stelde om de Orde van de Nederlandse Leeuw te herzien en in de Memorie van Toelichting op een daartoe strekkend wetsontwerp de opmerking plaatste: 'De Broeders van den Nederlandschen Leeuw maken echter feitelijk geene vierde klasse van ridders uit; zij vormen veeleer eene categorie van personen met een klein pensioen begiftigd, aan wie het recht is verleend een eere-medaille te dragen.' De regering wilde van dit broederschap af en stelde dat: 'De nuttigheid der instelling van Broeders met grond (mag) worden betwijfeld; zij is wel in het leven geroepen om verdiensten in nederigen werkkring te beloonen, maar zij kan ook leiden tot het verleenen van geldelijke gunsten ten laste der schatkist, waarvan de motieven soms moeilijk zijn na te speuren; en het verdient (...) aanbeveling daaraan voor het vervolg een einde te maken op eenige billijke wijze, namelijk door de daarmede gebeneficieerden te laten uitsterven met vol behoud van hetgeen is toegekend' (ibid.: pp.175-176). Deze plannen liepen op niets uit, maar de gedachten die erin centraal stonden werkten door bij de instelling van de Orde van Oranje-Nassau, negen jaar later. Wat de aan die orde verbonden eremedailles de ontvangers ook zouden opleveren, het was zeker geen pensioen.

De Broedermedaille van de Nederlandse Leeuw was voor de ontwerpers van de Orde van Oranje-Nassau eerder een negatief dan een positief voorbeeld. Hij werd door sommigen wel denigrerend aangeduid als 'de orde van de kamerbewaarders' (ibid.: p.49) - naar de ambtenaar die tot taak had op de ministeriële werkkamer te passen. Hierin school een terecht verwijt, want ook al ging het meestal maar om enkele benoemingen per jaar (31), het betrof nogal eens dienstpersoneel dat in een persoonlijke betrekking tot een hoge functionaris stond en door deze laatste aldus aan een oudedagsvoorziening geholpen werd. (Vandaar dan ook de opmerking over onduidelijke verdiensten in de aangehaalde Memorie van Toelichting.) Overigens

werd de Broedermedaille aanvankelijk niet alléén gebruikt om personen in 'nederige werkkring' te decoreren. Een burgemeester, verschillende notarissen, alsmede commissarissen van politie en predikanten waren in de eerste eeuwhelft eveneens met deze onderscheiding vereerd (32). Dit waren ongetwijfeld mensen die in minder goede doen waren geraakt, maar nadere gegevens staan daarover niet ter beschikking. Onder de latere 'broeders' treft men dergelijke figuren niet meer aan, het zijn allemaal mensen met betrekkelijk lage beroepen: ambachtslieden, bedienden, conciërges, boden en dergelijke.

Door de eremedailles van de nieuwe Orde van Oranje-Nassau net als die van de Eikenkroon onder te verdelen in drie categorieën kon worden tegemoetgekomen aan het fijn ontwikkelde gevoel voor standsgradaties dat we onder meer kennen uit Multatuli's Woutertje Pieterse. De negentiende-eeuwse burgerstand was geleed in verschillende onderafdelingen waarvan de grenzen scherp bewaakt werden en datzelfde gold voor de 'volksklassen', waarbinnen ook weer talloze verschillen bestonden die hiërarchisch ervaren werden. Door de economische en maatschappelijke stagnatie werd dit 'jaloerse' standsbesef nog verder verscherpt (33). Hiermee zijn we beland bij wat misschien wel het meest interessant is aan de instelling van nieuwe onderscheidingen aan het eind van de vorige eeuw. Van overheidswege was men ervan overtuigd geraakt dat ook 'gewone mensen' in aanmerking moesten kunnen komen voor officiële blijken van erkenning. Men gaf hen een zorgvuldig op rang en stand afgestemd ereteken zonder dat daaraan inkomsten ontleend konden worden. Dat verlichtte de lasten van de schatkist maar plaatste de ontvangers ook meer op één lijn met de hogere decoratie-ontvangers. Dergelijke inkomsten, hoe welkom ook, stigmatiseerden de gelauwerde als behoeftige en het wegvallen van dit aspect betekende een zekere emancipatie voor deze gedecoreerden.

Het belang van de eremedailles Oranje-Nassau binnen het stelsel van onderscheidingen zou na de eeuwwisseling gestaag blijven toenemen. In numeriek opzicht namen ze een steeds groter deel van het totale aantal uitgereikte onderscheidingen voor hun rekening. Zoals uit de onderstaande tabel blijkt, veranderde de verhouding tussen de benoemingen in de ridderlijke graden en de toegekende eremedailles in de eerste vier decennia van het bestaan van de orde steeds meer ten gunste van de laatste categorie.

Benoemingen in de Orde van Oranje-Nassau 1892-1929

	1892-99	1900-09	1910-19	1920-29
Ridderlijke graden	2000 (64%)	3610 (55%)	2522 (51%)	5569 (45%)
Eremedailles				
-goud	150	329	140	588
-zilver	668	1529	1548	3255
-brons	447	1115	777	3026
	1265 (36%)	2973 (45%)	2565 (49%)	6869 (55%)
Totaal	3465	6583	4987	12438

(Bron: Ongepubliceerde cijfers van de Kanselarij der Nederlandse Orden)

In de jaren twintig had inmiddels meer dan de helft van de benoemingen in de Orde van Oranje-Nassau betrekking op eremedailles. Deze trend blijft hetzelfde wanneer we de benoemingen in de Nederlandse Leeuw bij deze cijfers optellen - dat wil uiteraard zeggen de grootkruisen, commandeurs en ridders N.L. bij de ridderlijke graden O.N. en de broeders N.L. bij de eremedailles O.N. We zien dan dat de cijfers voor de totalen per decennium veranderen in 4634, 7579, 5401 en 13676 en die voor het relatieve aandeel van de medailles in respectievelijk 28 procent, 40 procent, 46 procent en 51 procent. De terugval in de absolute totaalaantallen voor de periode 1910-1919, die niet doorwerkt in een vermindering van het percentage lagere onderscheidingen, komt voor rekening van het regeringsbesluit gedurende de Eerste Wereldoorlog geen benoemingen in de staatsorden te doen plaatsvinden. Na 1930 zou de gemelde trend zich nog verder voortzetten. De opmars van de 'gewone mensen' binnen de wereld van orden en onderscheidingen was niet meer te stuiten.

6. Gevolgen van democratisering

In een terugblik op de ontwikkelingen die geleid hebben tot de stichting van de Orde van Oranje-Nassau en op wat daarna met de eremedailles gebeurd is, gebruikt Van Zelm van Eldik 'liberalisering' als kernbegrip. Uit zijn woorden blijkt echter dat hij de wijze waarop dit proces zich in Nederland heeft voltrokken afkeurt en hierbij als 'schuldige' een al eerder genoemde morele zwakheid aanwijst: 'Door de groeiende behoefte steeds meer landgenoten en vreemdelingen te

kunnen decoreren - waarbij ook de menselijke ijdelheid een niet onbelangrijke rol speelde - nam in de negentiende eeuw in vele staten het aantal orden toe. Ook werd bij vele orden het gradental, soms meerdere malen, uitgebreid. Het zou bovendien de tijd worden waarin aan orden eremedailles werden verbonden, uit een oogpunt van ordetraditie gezien - een orde is een gesloten groep van ridders of leden - bepaald een uitwas te noemen. Steeds breder lagen van de bevolking werden bij het ordewezen betrokken.' Met een kritische noot sluit hij deze algemene passage af: 'Het eigenaardige is hierbij geweest dat deze liberalisering door de vele gradaties die werden geschapen sterk de verschillen in de posities die in de maatschappij werden ingenomen, accentueerde.' (1985: pp.28-29). Nu is dit laatste stellig juist en heeft hij ook met zijn andere constatering geen ongelijk. Alleen is het de vraag of een woord als liberalisering wel het beste instrument biedt voor een beschrijving en verklaring van datgene wat hier aan de orde is. Het probleem is vooral hierin gelegen dat de term naar één kant van de zaak verwijst, namelijk naar 'het beleid' en de mensen die over het toekennen van onderscheidingen de beslissingen nemen. Hij vestigt de aandacht primair op de gevers en niet op de ontvangers van de decoraties, op de aanbod- en niet op de vraagzijde. Bovendien, en dat ligt enigszins in het verlengde van het vorige, is een bezwaar dat 'liberalisering' de suggestie in zich bergt van een bewust van bovenaf, door de autoriteiten geïnitieerde en gewilde ontwikkeling die in wezen bedenkelijk is omdat hij op zwakheid en slaptte wijst. De associaties zijn die van toegeeflijkheid, het laten vieren van de teugels, ruimte geven aan wat eigenlijk onderdrukt of achterwege zou moeten blijven: 'de menselijke ijdelheid'.

Het is een kant van de medaille en dan nog op moralistische wijze belicht. Over de andere kant, over de behoefte aan nieuwe eerbewijzen, de gedecoreerden en decorandi, de 'voedingsbodem', is natuurlijk wel iets meer te zeggen dan dat 'ijdelheid' de geschetste ontwikkeling verder voortstuwde. In de negentiende eeuw, en zeker in de tweede helft van die eeuw, deden zich in Nederland ingrijpende veranderingen voor in de maatschappelijke verhoudingen. De gegoede burgerij bekroonde haar emancipatie met een politieke omwenteling, de 'kleine luyden' emancipeerden eveneens en naarmate de eeuw vorderde begon ook het 'werkvolk', de 'arbeidende klasse', steeds meer zijn stem te verheffen, welke ontwikkelingen via opeenvolgende verruimingen van het censuskiesrecht uiteindelijk leidden tot de invoering van het algemeen kiesrecht in 1917. De hogere standen hadden macht moeten prijsgeven aan de lagere. In één eeuw tijd

waren de lieden uit 'nederiger kringen' in maatschappelijk opzicht een factor geworden waar rekening mee moest worden gehouden en dit proces vond zijn neerslag in het ordewezen. IJdelheid zal wellicht een rol hebben gespeeld, maar deze menselijke eigenschap staat niet los van maatschappelijke omstandigheden die het tentoonspreiden daarvan al dan niet in de hand werken en zij kan dan ook op zichzelf weinig verklaren. In de eerste plaats was de toename in onderscheidingen een uitdrukking van de gewijzigde machts- en afhankelijkheidsrelaties in de Nederlandse samenleving. De lagere strata konden op dit gebied - waar het volwaardig staatsburgerschap als het ware onderstreept werd - niet langer buitengesloten worden. Dit alles maakt een term als liberalisering ter algemene karakterisering minder toepasselijk. Er is veel meer voor te zeggen om bedoelde ontwikkelingen in termen van democratisering te typeren - met dien verstande dat hiermee niet verwezen wordt naar het resultaat van een door een bepaalde partij strategisch gevoerde strijd, maar naar grotendeels onbedoelde maatschappelijke veranderingen die over langere termijn een vermindering van machtsverschillen tussen 'hoog' en 'laag' inhouden.

Dat deze egaliserende trend op den duur moeilijkheden zou gaan opleveren voor het instituut van onderscheidingen is niet zo verwonderlijk. Een egalitaire, op versterking van gelijkheid gerichte ideologie staat op gespannen voet met een stelsel dat verschillen tussen mensen juist beklemtoont en daardoor maatschappelijke ongelijkheid creëert en voortzet. Heel typerend hadden de leiders van de Franse Revolutie dan ook niet alleen de adel maar ook de ridderorden afgeschaft. Ondanks de restauratie van de conservatieve regimes overal in Europa, kreeg de democratisering die in deze periode in een versnelling was geraakt, binnen de samenlevingen van dit werelddeel verder gestalte, en groeiden, aanvankelijk nog in kleine kring, de bezwaren tegen het manifesteren van hiërarchische maatschappelijke verschillen. De vraag kwam opnieuw naar voren of democratie en decoreren wel met elkaar te verenigen zijn. Door de omverwerping van verschillende monarchieën in en na de Eerste Wereldoorlog werd deze kwestie des te indringender ervaren. Uit een in 1932 gepubliceerde studie, getiteld *Titel und Orden in der demokratischen Republik*, blijkt dat de politici van de kersverse republiek van Weimar over het onderwerp ridderorden en andere onderscheidingen zeer uitvoerige besprekingen voerden die tenslotte leidden tot een grondwettelijk verbod op het verlenen van orden of titels, behoudens beroepsaanduidingen of academische graden (34). De staat zelf zou in ieder

geval geen ridderorden of eretekenen meer verlenen. Het uitgangspunt was dat 'die der menschlichen Schwäche und Eitelkeit dienenden Einrichtungen sollten aufgehoben werden' (1932: p.10). De auteur vermeldt dat dit probleem echter niet zo gemakkelijk viel op te lossen: allerlei personen en instellingen bleven onderscheidingen uitdelen. Ook al deed de staat hier niet aan mee, het kwaad bleef voortbestaan. De verhandeling die dr. Königsberger hierop laat volgen, betreft de principiële vraag of onderscheidingen binnen een democratisch bestel nu wel of niet toegestaan mogen worden. Zijn antwoord is tenslotte bevestigend. Uit de 'wezenskenmerken' van dit systeem - volkssouvereiniteit, trias politica en verlening van grondrechten - volgt zijns inziens niet dat onderscheidingen ontoelaatbaar zijn. Alleen aan het grondrecht van gelijkberechtiging van alle burgers zou men eventueel een argument voor verbieden kunnen ontleenen, maar op dit punt ontvouwt Königsberger een gedachtengang die opmerkelijk modern aandoet. Onderscheidingen zijn onverenigbaar met het gelijkheidsidee: 'wenn sie die Grundlage für unterschiedliche Behandlung der Staatsbürger durch den Staat sind oder wenn die Zugehörigkeit zu einem Stand, einem religiösen Bekenntnis oder einer sozialen Schicht Voraussetzung für den Erwerb der Auszeichnung ist, wenn also nicht die Leistung der Persönlichkeit allein für die Zuerkennung eines Titels oder Ordens ausschlaggebend sein soll' (ibid.: p.72). Van een dergelijke situatie hoeft niet altijd sprake te zijn. Ook in een democratische staat kunnen wat hem aangaat onderscheidingen verleend worden. Waar het in de praktijk om gaat is 'dass der Staat seinen Bürgern die "Gleichheit der Chancen" gewähre. Dies bedeutet: der Staat darf den Besitz bzw. Nichtbesitz von Titeln und Orden - ebensowenig wie die Zugehörigkeit zu einem Stand, einer Klasse oder sozialen Schicht - nicht zum Ausgangspunkt von Unterscheidungen machen' (ibid.: p.73).

Ook in Nederland bewoog het denken over onderscheidingen zich in deze richting, alleen zou het hier enkele decennia langer duren voordat het problematische karakter van het decoreren als zodanig publiekelijk onderkend en besproken werd. In het linkse kamp leefden wel principiële bezwaren tegen het onderscheidingenstelsel (fraai vertolkt bijvoorbeeld in de karikaturen van Albert Hahn), maar pas ná de Tweede Wereldoorlog zouden deze in bijdragen aan de politieke discussie en in het parlement serieus uitgewerkt worden (35). In de periode tussen de twee wereldoorlogen leek er brede instemming te bestaan met het functioneren van het instituut en daarbij was de beschikbaarheid en royale toekenning van eremedail-

les voor de gewone man ongetwijfeld een belangrijke factor.

Maar wat in Nederland langzamerhand wél controversiëler begon te worden was de weging van verdiensten. Door het proces van democratisering kwamen ook de criteria voor verdienstelijkheid in het geding. Ter bepaling van grotere en geringere verdiensten was altijd de hoogte van de maatschappelijke positie van de betrokkene doorslaggevend geweest. Bij de beoordeling van concrete decoratievoorstellen werd deze maatstaf voor de autoriteiten echter moeilijker te hanteren: waaróm kon de één in aanmerking komen voor een ridderkruis Oranje-Nassau terwijl de ander voor soortgelijk werk slechts een eremedaille kreeg? De beantwoording van zulke vragen werd steeds meer problematischer.

Inmiddels is het bijna honderd jaar geleden dat de Orde van Oranje-Nassau werd ingesteld. Zij bestaat, evenals de andere hier genoemde staatsorden, nog steeds. De ridderorden lijken, ook in Nederland, 'niet stuk te krijgen'. Door regering en parlement wordt afschaffing nauwelijks serieus overwogen en een hervorming van het decoratiestelsel, vanaf de jaren vijftig zo vaak bepleit, is nog altijd niet tot stand gekomen. Blijkbaar gaat er een onuitroeibare maatschappelijke behoefte schuil achter de taatheid van dit instituut.

Noten

- 1 Zie: P.A. de Génestet, *Complete gedichten*. Inleiding en aantekeningen door Dr. H.L. Oort, z.j., Amsterdam: De Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur.
- 2 In de hieronder volgende tabel worden cijfers gepresenteerd over de benoemingen in de twee belangrijkste - en tot 1892 enige - Nederlandse staatsorden. Die voor de periode 1840-1849 spreken duidelijke taal:

Benoeemingen in de Militaire Willems-Orde en de Orde van de Nederlandse Leeuw 1815-1910

	Militaire Willems-Orde	Nederlandse Leeuw	Totaal
1815-19	1173	616	1789
1820-29	383	674	1057
1830-39	1551	786	2337
1840-49	375	2038	2413
1850-59	396	853	1249
1860-69	408	811	1219
1870-79	382	943	1325
1880-89	119	901	1020
1890-99	390	1186	1576
1900-09	553	996	1549

- 3 Interessant is dat De Génestet hem ook nog jonkheer laat zijn. Hij is van adel maar vindt het van veel groter belang dat hij ridder is in de Orde van de Nederlandse Leeuw, het Virtus Nobilitat gaat hem boven alles (vgl. de koepletten XXVI-XXVIII). Tekent De Génestet hier niet de typische mentaliteit van het Amsterdamse regentenpatriciaat, met zijn schijnbare dédain voor de adelsbrieven van Willem I?
- 4 Men kan in deze 'kruin' een vrij directe verwijzing naar 'Eikenkroon' lezen.
- 5 Bij Boogman (1978: p.53) is sprake van 'Willem II's dubieuze clientele, de "smeerlappen" zoals Baud (negentiende-eeuws staatsman - KB) ze noemde'. Eén van de bekendste figuren uit deze kring was de radicale journalist jhr. Adriaan van Bevervoorde tot Oldemeule, die in 1848 grote invloed op de koning uitoefende. (Voor deze oppositionele spraakmakers, zie het bekende boek van Robijns 1967.)
- 6 Vanaf 1815 mocht koning Willem I zich reeds groothertog van Luxemburg noemen. Het hertogdom was hem door het congres van Wenen als schade-loosstelling voor het verlies van zijn Nassause erflanden toegewezen, op voorwaarde dat hij voor dit gebied zou toetreden tot de Duitse Bond. Dit zou later in de eeuw tot grote problemen leiden. Voor een helder overzicht van deze geschiedenis, zie Wels 1983.
- 7 Zijn minister Weitzel schreef in 1875 in zijn dagboek over hem: 'Hij is steeds beducht dat men de hand zal uitsteken naar zijne prérogatieven en hiertegen waakt hij met de meest angstvallige volharding maar dikwerf ook op de meest kleingeestige wijze. Hij geraakt zelfs reeds in toorn bij den schijn dat men zijne Koninklijke rechten zou miskennen of niet genoeg zou

- eeeren' (Weitzel: p.47).
- 8 Toen de koning bereid bleek zich bij de wensen van de regering neer te leggen, was deze op haar beurt bereid 'het brengen in den Raad van benoemingen in de Orde van den Nederlandschen Leeuw niet langer in het reglement van orde van den ministerraad verplicht te stellen'. Het kabinet Van Reenen willigde hiermee een verzoek van de koning in en schreef hem (brief 12 mei 1854) hierover het volgende: 'De Raad heeft des te eerder kunnen besluiten om de bepaling omtrent de toekenning van ridderorden, uit het Reglement te doen wegvallen, wijl ter dezer zake door Uwe Majesteit toch geen besluit zal worden genomen, zonder dat de betrokken Minister vooraf zij gehoord.' Of de ministerraad van dit laatste werkelijk overtuigd was, staat te bezien, maar het gebaar van de vorst moest beantwoord worden (De Vries 1951: p.140).
 - 9 Een ander voorbeeld van het bewuste politieke gebruik dat de koning maakte van de tot zijn beschikking staande ridderorden geeft het dagboek van Aeneas baron Mackay. Dit vermeldt hoe de vorst zich verzet tegen het door Thorbecke gewilde ontslag van graaf Schimmelpenninck. Deze raadt de koning in een onderhoud aan toch maar op deze eis in te gaan, waarop Willem III toegeeft, met de woorden 'maar dan maak ik je Grootofficier op denzelfden dag, opdat iedereen wete dat het niet van mij uitgaat' (Duyverman 1987: p.217).
 - 10 Bekend is het verhaal hoe een minister zich, na één maal deze behandeling ondergaan te hebben, voornam nooit meer een stap naar achteren te doen wanneer de koning weer eens in drift op hem af zou komen. Hij wilde zich niet meer laten intimideren en gaf dit advies ook door aan zijn collega's (De Vries: p.42).
 - 11 Zo verkreeg in 1867 de minister van marine Pels Rijcken uit dankbaarheid voor het realiseren van een sterke verhoging van de marine-begroting zelfs het grootkruis van de Nederlandse Leeuw (De Vries: p.146). Deze spontane actie met een onderscheiding waarover de koning niet eigenmachtig te beschikken had, lieten de ministers zich zonder veel bedenkingen welgevallen.
 - 12 Zie bijvoorbeeld Duyverman: p.191: De Vries: p.146)
 - 13 Bijvoorbeeld over het immer acute eergevoel van Thorbecke, diens lichtgeeraaktheid in zaken van ceremonieel en *préséance*, vgl. Duyverman: p.54.
 - 14 Een van de kritiekpunten tegen het huidige decoratiebeleid is immers het automatisch decoreren van bewindslieden bij kabinetswisselingen. Vgl. de rapporten Houben en Portheine: *passim*.
 - 15 Luxemburg was in 1867 inzet geworden van een dreigend internationaal conflict. Verontrust over de Pruisische territoriale expansie had Nederland zich tot Engeland en Frankrijk gewend om steun bij een eventuele aanval. Met Napoleon III opende Willem III onderhandelingen over de verkoop van het groothertogdom, waarop Bismarck met verontwaardiging reageerde en verklaarde 'cessie' aan Frankrijk als een *casus belli* te zullen beschouwen. Een conferentie in Londen in datzelfde jaar bracht een regeling tot stand en deed de rust weerkeren. De genoemde kamervragen moeten uiteraard tegen deze achtergrond beschouwd worden (vgl. Tamse 1977: p.413 e.v.).

16In het Koninklijk Huisarchief in Den Haag mocht ik de registers raadplegen waarin benoemingen in de Orde van de Eikenkroon staan opgetekend over de periode 1842-1871. Het gaat hierbij echter alleen om de ridderlijke graden, de aantallen toegekende medailles staan helaas niet vermeld. Op basis van deze gegevens kon de volgende tabel worden vervaardigd, waarin de benoemingen in de ridderlijke graden van de Orde van de Eikenkroon worden afgezet tegen die in de Orde van de Nederlandse Leeuw in dezelfde periode. In de eerste decennia van het koningschap van Willem III blijkt dat de Eikenkroon in getalsmatig opzicht de Nederlandse Leeuw verre de baas is.

**Benoemingen ridderlijke graden Nederlandse Leeuw en Eikenkroon
1840-1870**

	Ned. Leeuw	Eikenkroon	Totaal
1840-44	1065 (85%)	189 (15%)	1254
1845-49	924 (59%)	641 (41%)	1565
1850-54	214 (36%)	385 (64%)	599
1855-59	619 (44%)	779 (56%)	1398
1860-64	374 (32%)	787 (68%)	1161
1865-69	415 (43%)	546 (57%)	961

Bovenstaande cijfers hebben betrekking op alle uitgereikte ridderkruizen, dus voor Nederlanders én buitenlanders (waaronder Luxemburgers). Wanneer we naar de benoemingen alleen van Nederlanders kijken, ontstaat een iets ander beeld. Nog steeds blijkt de Eikenkroon een prominente plaats in te nemen, maar het numerieke overwicht valt - de periodes 1850-54 en 1860-64 uitgezonderd - weg.

Benoemingen Nederlanders ridderlijke graden Nederlandse Leeuw en Eikenkroon 1840-1870

	Ned. Leeuw	Eikenkroon	Totaal
1840-44	795 (95%)	40 (5%)	835
1845-49	763 (61%)	493 (39%)	1256
1850-54	99 (28%)	260 (72%)	359
1855-59	407 (52%)	376 (48%)	783
1860-64	258 (45%)	322 (55%)	580
1865-69	263 (51%)	249 (49%)	512

(Bron: Registers Orde van de Eikenkroon; Koninklijk Huisarchief te 's-Gravenhage.)

17Zie het ontwerp van wet, de memorie van toelichting en het voorlopig verslag op het ontwerp van wet, wijziging wet N.L., gedateerd 1884, als bijlagen opgenomen in d'Artillac Brill 1951 (pp.173-179). In het verslag van de commissie van rapporteurs maakten de kamerleden van de gelegenheid gebruik hun principiële standpunt van een reprimande aan de regering vergezeld te doen gaan: '(...) Hoe minder gebruik er van gemaakt wordt (...) hoe groter de waarde eener onderscheiding, zeer betreunde men het dan ook dat met het uitreiken van den Nederlandschen Leeuw zoo kwistig wordt omgegaan en dat die onderscheiding veeltijds strekt tot belooning van of

eerbewijs aan ambtenaren in de onmiddellijke omgeving van de Regeering, terwijl dikwijls groote en veelzijdige diensten in meer van de residentie verwijderde kringen en oorden aan hare oogen schenen te ontsnappen. Ook werd afgekeurd, dat die orde dienst moest doen bij het houden van tentoonstellingen en congressen. Vooral op de wijze zooals dit nog niet lang geleden had plaats gehad, waarbij het de schijn had gehad alsof de uitreiking der Orde het niet toekennen van medailles door de tentoonstellingscommissie moest vervangen. (...)’ (ibid.: p.178).

- 18 Een andere, oudere linie van het Nassause huis, de Walramse, verkreeg als uitloeisel van een familieovereenkomst uit 1783 de erfopvolging in Luxemburg. Groothertog werd nu hertog Adolph van Nassau, die in 1866 als regerend hertog van Nassau door Bismarck afgezet was (Van Zelm van Eldik: pp.150-151).
- 19 Voor een aardige beschouwing over het belang van dit soort erefuncties en eretekens voor *homines novi* in het Wilhelminische Duitsland, zie Fritz Stern: Gold and Iron, pp.112-115, p.163.
- 20 Interessant - niet in de laatste plaats vanwege hun apologetische karakter - zijn de passages die A.S. Rijxman, de biograaf van de Amsterdamse bankier en entrepreneur A.C. Wertheim aan diens ridderorden wijdt: ‘(...) Overigens is Quacks denigrerende beschrijving van wat hij noemde "de neiging van de Israëlitische bankiers naar titels en ridderorden" niet geheel juist, nog afgezien van het feit dat de Christenen deze belangstelling voor onderscheidingen zeker in niet mindere mate bezaten. (...)’. ‘Ook de jacht op ridderorden, waarvan zijn professorale vriend hem betichtte, is op zijn zachtst gezegd overdreven. Afgezien van de gebruikelijke waarderingen voor zijn consulaire werk en van de ridderorde van de Nederlandse Leeuw, die hem in 1874 bij het 25-jarig regeringsjubileum van koning Willem III werd gegeven, zijn diverse andere onderscheidingen die hem werden verleend, pas na 1883 geschenken, toen zijn naam reeds lang gevestigd was en A.C. in het politieke en openbare leven een zeer belangrijke rol speelde. Bovendien zijn deze ridderorden voor Wertheim nimmer een middel geweest om de aandacht op zichzelf te vestigen. Overigens erkent Quack zelf, dat het gehalte van Wertheims persoonlijkheid zodanig was, dat hij in bankierskringen het volste vertrouwen genoot.’ (p.122). De lezer kan zich moeilijk aan de indruk onttrekken dat Wertheim hier door zijn biograaf van een ernstig misdrijf wordt vrijgepleit.
- 21 Zie Kees Bruin: *Een herenwereld ontleed. Over Amsterdamse oude en nieuwe elites in de tweede helft van de negentiende eeuw*, 1980; Amsterdam: Publikatiereeks Sociologisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam.
- 22 Zie Hijmersma 1983: pp.20, 37. Over de verkoop van de schilderijen uit de voormalige collectie De Winter, zie Van Lennep 1962: p.121.
- 23 In het gedenkboek bij het 100-jarig bestaan van de Vereniging Rembrandt verhaalt H.J. Hijmersma hoe dr. Ernst Heldring, voorzitter van de vereniging van 1928 tot 1952, rijke standsgenoten met behulp van decoraties ‘over de streep’ wist te trekken: ‘(...) Op 31 december 1923 was er echter nog niet voldoende geld bijeen om de benodigde som te betalen, en deed Heldring

op het Ministerie van Onderwijs de (...) suggestie om de Heer Voute een hoge Koninklijke onderscheiding in het vooruitzicht te stellen, wanneer hij persoonlijk te hulp zou schieten. Hem werd toen medegedeeld dat zij beiden inderdaad reeds op de lijst stonden om in aanmerking te komen voor een Koninklijke, zij het dan iets lagere onderscheiding. Heldring verklaarde er zelf niet zoveel prijs op te stellen en door zijn eigen als het ware bij voorbaat in te leveren had het Ministerie meer punten over om Voute Commandeur te maken. Voorzitter Voute kocht inderdaad drie schilderijen voor eigen rekening en gaf deze aan het Rijksmuseum in bruikleen.' (Hijmersma 1983: pp.43-44).

- 24 Zie hiervoor Van Zelm van Eldik: pp.33 e.v. Men zag wel degelijk grondwettelijke bezwaren maar uiteindelijk verkreeg Wilhelmina toch toestemming van het parlement. Door deze toestemming werd de Huisorde van Oranje (ingesteld: 19 maart 1905) natuurlijk tot op zekere hoogte een 'staatsorde'. Sommige politici waren zich er heel goed van bewust dat binnen het vigerende staatsrechtelijke systeem een 'eigen' orde van de koning, goedgekeurd door het parlement, nooit een privé-aangelegenheid kan zijn.
- 25 Vgl. de door de commissie Portheine in 1984 gelanceerde benaming 'Juliana-Orde' - een nieuwe onderscheiding voor langdurige, trouwe dienst. Men blijkt maar zeer moeilijk afstand te kunnen nemen van het verlangen een onderscheiding van staatswege vooral ook een eerbewijs aan staatshoofd of vorstenhuis te laten zijn. Zie hierover: Vondeling 1975.
- 26 Opmerkelijk is dat meer pragmatisch ingestelde politici en - vooral - ambtenaren die bij het decoratiebeleid betrokken zijn of waren, meestal verklaren dat de bewuste verstrengeling van Oranje-Nassau en Nederlandse Leeuw in de praktijk nooit tot problemen aanleiding geeft. Met name in de beleidsstukken van de Decoratie-Commissie uit de Raad van Ministers wordt men regelmatig door dit geluid getroffen. (Met toestemming van het Ministerie van Buitenlandse Zaken kon ik het archief van de Decoratie-Commissie raadplegen vanaf haar instelling in 1946.)
- 27 Bij Meyer c.s. (1982: p.34) is althans sprake van laurierblad. Bij negentiende-eeuwse civiele decoraties was een krans van eikeloof ook een veelgebruikt attribuut. Van den Bosch (z.j.: pp.110-111) wijst erop dat de eikekrans het zinnebeeld van burgerdeugd was. 'Daarom kon Potgieter van Helmers, de dichter van de "Hollandsche Natie" zeggen, dat hij zijn beeld liever met eikenblaren dan met lauwertwijgen omkranste dat wil zeggen, hij stelde hem hoger als burger, als "Patriot", dan als dichter.'
- 28 Dankzij gegevens beschikbaar op het Parlementair Documentatiecentrum in Den Haag viel te achterhalen hoe in 1892 de stemverhoudingen lagen bij het aannemen van het wetsvoorstel in de Tweede Kamer. Onder de voorstemmers waren de confessionelen inderdaad in de meerderheid: 19 'mid-den-katholieken' samen met 11 gereformeerden enerzijds en 22 liberalen van diverse pluimage anderzijds. Bij de tegenstanders was het andersom: 1 katholiek en 6 gereformeerden met 21 liberalen.
- 29 In hiërarchische volgorde: grootkruis, grootofficier, commandeur, officier, ridder. Deze indeling correspondeerde met die van de Eikenkroon. Bij deze

orde was de officiersgraad in 1858 ingevoerd. Toen werd ook de benaming 'grootofficier' ingevoerd; daarvoor was die van 'ridder met ster' gebruikt (Meijer c.s. 1982: p.31).

30 Zoals ook nog koning Willem I in 1814 na zijn plechtige inhuldiging in Amsterdam gedaan had: het betrof toen zilveren en koperen penningen die onder het volk werden uitgestrooid en gretig werden verzameld (Van Zelm van Eldik: p.144).

31 Benoemingen tot Broeder in de Orde van de Nederlandse Leeuw:

1815-1819	75	1860-1869	22
1820-1829	22	1870-1879	25
1830-1839	36	1880-1889	29
1840-1849	49	1890-1899	47
1850-1859	20	1900-1909	68

(Bron: Registers Kanselarij der Nederlandse Orden)

32 In de eerste decennia van het bestaan van de orde vinden blijkens aantekeningen in de registers regelmatig benoemingen tot broeder plaats 'zonder tractement', een indicatie voor gebruik in hogere kringen. Vanaf ongeveer 1840 valt de opmars van onderwijzers in de rijen der broeders op. De eerste kamerbewaarder (A. Muller, werkzaam op het departement van binnenlandse zaken) wordt overigens in 1849 benoemd. Daarna zal deze categorie een steeds belangrijker deel voor haar rekening nemen.

33 Voor de negentiende-eeuwse maatschappelijke stratificatie in Nederland, zie vooral: Brugmans 1960 en 1978, Giele en Van Oenen 1976, Stokvis 1978, Van Tijn 1974 en 1977, Lucassen en Van Tijn 1976.

34 De auteur, dr. Ernst Königsberger, merkt op dat de parlementariërs van de republiek van Weimar bij de behandeling van de nieuwe grondwet wel bijzonder veel aandacht aan dit vraagstuk besteedden en lijkt zich af te vragen of zij hun tijd niet beter konden besteden. (Vgl. pp.9-10.)

35 In sociaal-democratische kring was de neiging groot zaken als ridderorden vooral niet serieus te willen nemen. Het was de franje van Oranje, symbool van een vermolmd staatsvorm met abjecte klasseverhoudingen. De SDAP bleef een afwijzende houding innemen tot 1939, toen zij onder druk van het opkomend fascisme en daarmee gepaard gaande oorlogsgevaar een ideologische ommezwaai maakte en een nationaal-reformistische koers ging varen. Aanvaarding van koninklijke onderscheidingen hoorde hier ook bij.

Literatuur

Boogman, Dr. J.C., *Rondom 1848. De politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1858*. Bussum 1978

Brugmans, I.J., 'Standen en klassen in Nederland gedurende de negentiende eeuw', *Bijdragen en Mededelingen van het (Nederlands) Historisch Genootschap*, 74 (1960), pp.30-52

Brugmans, J.I., *Stapvoets voorwaarts. Geschiedenis van Nederland in de negentiende eeuw*. Bussum 1978

- Bruin, Kees, *Een herenwereld ontleed. Over Amsterdamse oude en nieuwe elites in de tweede helft van de negentiende eeuw*. Amsterdam 1980
- Duyverman, Dr. J.P., *Uit de geheime dagboeken van Aeneas Mackay. Dienaar des Konings 1806-1876*. Houten 1987
- Généstet, P.A. de, *Complete gedichten* (Inleiding en aantekeningen door Dr. H.L. Oort). Amsterdam z.j.
- Giele, J. en G.J. van Oenen, 'De sociale structuur van de Nederlandse samenleving rond 1850', *Mededelingenblad van de Vereniging tot de Beoefening van de Sociale Geschiedenis*, mei 1974, pp.2-33
- Giele, J. en G.J. van Oenen, 'Theorie en praktijk van het onderzoek naar de sociale structuur', *Tijdschrift voor de Sociale Geschiedenis*, 2 (1976), pp.167-187
- Hijmersma, Herbert J., *100 jaar Vereniging Rembrandt. Een eeuw particulier kunstbehoud in Nederland*. z.p. 1983
- Koenigsberger, Ernst, *Titel und Orden in der demokratischen Republik*. Breslau 1932
- Lennepe, Jhr. F.J.F. van, *Late regenten*. Haarlem 1962
- Lucassen, J. en Th. van Tijn, 'Nogmaals, sociale stratificatie', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 2 (1976), pp.74-91
- Meijer, H.G., C.P. Mulder en R.W. Wagenaar, *Orders and Decorations of the Netherlands*. z.p. 1984
- Rapport adviescommissie herziening decoratiestelsel (commissie Portheine), juni 1984
- Rapport van de commissie ter advisering van de regering van het Koninkrijk over het decoratiestelsel (commissie Houben), maart 1965
- Robijns, M.J.F., *Radicalen in Nederland (1840-1851)*. Leiden 1967
- Rijman, A.S., *A.C. Wertheim, 1832-1897. Een bijdrage tot zijn levensgeschiedenis*. Amsterdam 1961
- Stern, Fritz, *Gold and Iron. Bismarck, Bleichröder, and the Building of the German Empire*. London 1977
- Stokvis, P.R.D., 'Nederlandse sociale verhoudingen tegen 1850', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 4 (1978), pp.71-86
- Tamse, dr. C.A., 'Het ministerie Van Zuylen-Heemskerk 1866-1868'. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, XII, 1977, pp.405-418
- Tijn, Th. van, 'Voorlopige notities over het ontstaan van het moderne klassebewustzijn in Nederland', *Mededelingenblad van de Vereniging tot beoefening van de Sociale Geschiedenis*, mei 1974, pp.33-49
- Tijn, Th. van, 'Het sociale leven in Nederland 1844-1875'. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, XIII, 1977, pp.131-154
- Veer, Paul van 't (red.), *Maar Majesteit! Koning Willem III en zijn tijd. De geheime dagboeken van A.W.P. Weitzel*. Amsterdam 1968
- Veer, Paul van 't, *De Atjeh-oorlog*. Amsterdam 1969
- Vondeling, Anne, 'Prinsjesdag als openbare les', *Nederlands Juristenblad*, 25 (1975), pp.769-774
- Vries, C.W. de, *Overgrootvader Willem III*. Amsterdam 1951
- Wels, dr. C.B., 'Nederland en Europa'. In: *Algemene Geschiedenis der*

Nederlanden, XI, 1983, pp.291-306

Zelm van Eldik, J.A. van, *Ons Grondwetsartikel regelende de instelling van ridderorden en de ontwikkeling van de Nederlandse orden in de negentiende en twintigste eeuw*. 's-Gravenhage 1985